

Sønder Asmindrup-vægindskrift 2

Den gammeldanske del

Af Lars Heltoft

Lisbeth Imer and Anders Leegaard Christensen analysed the second line of the Sønder Asmindrup plaster inscription 2 as part of a certificate of debt, and – convincingly so – as a dating in Latin (language). Line 1 in Middle Danish was interpreted by Lis Jacobsen shortly after the discovery of the inscription in 1909. I scrutinise this part of the text and the currently accepted reading. First, the second word of line 1 must read *to=ki* toki, the preterite subjunctive of *taka/take* ‘take’. Secondly, I present and discuss two transcriptions and readings of the four first characters of line 2, the focus being on the possible reading as an abbreviation for the verbal form *korsede* or *korsade* ‘set a cross’. I find my suggestions in full harmony and coherence with Imer’s and Christensen’s proposal to read the rest of line 2 as a dating in Latin of a contract.

I Skalk (2023(3), 9-13) og på Carlsbergfondets hjemmeside fremlægger Lisbeth Imer og Anders Leegaard Christensen en analyse af en vægindskrift i murpuds fra Sønder Asmindrup Kirke ved Holbæk (DR 241, afdækket 1909). Deres fokus er på den hidtil uforståelige linje 2, og de fremlægger en overbevisende tolkning hvorefter denne linje indeholder en datering på latin. De gengiver kort den dansksprogede linje 1 og refererer til DR’s translitteration, udlæsning og tolkning. Jeg gengiver de foreliggende forslag kronologisk.

1. Translitteration, transskription og tolkning

A. Tekst ifølge Lis Jacobsen (Wimmer 1914, 207):

1 toki · tok(i) · silf : at lani · af · rægnildu

Der transskriberes og normaliseres: Tóki tók silf at láni af Rægnildu

Der oversættes: Toke tog Sølv til Laans af Ragnhild

Lis Jacobsen bemærker en runestav efter rune 5-6 (**tok**) og skriver frejdigt: »Denne Runestreg skyldes Fejlrístning ved Indflydelse fra det foregaaende Ord«. Hun kommenterer hensigt og genre med følgende: »Denne sidste Indskrift har vel en af Tokes Kammerater ristet i Væggen for at smæde ham«.

- 2 [Ingen udlæsning og tolkning. Det hedder at linje 2 »synes kun at være Skriveøvelser latinske Bogstaver bestaaende af en Blanding af tilfældig valgte latinske Bogstaver ... og Runer ... «]

B. Tekst ifølge DR (DR 241):

1 **toki · tok̄ · silf : atlani · af · ræhnldu**

- 2 [Ingen udlæsning og tolkning]

Der oversættes: Toke tog sølv til låns af Rægnild.

Om linje 2 hedder det i anm. 3: »Nederste linje består af kradserier.«

C. Tekst ifølge Moltke (1985, 430):

1 **toki | tok̄ | silf : at lani · af · ræhnldu**

- 2 [ingen udlæsning og tolkning]

Der oversættes: Toke took silver on loan from Rægnild.

Moltke nævner ikke Lis Jacobsens overflødige stav, jf. B. Skilletegn 1 og 2 gengives som skillestreger, formentlig med grundlag i gipsafstøbning som illustreret i DR Atlas, 585, hvor den første tydeligt er en kort streg, men den anden snarest er dobbelpunkt »:«. Uvist af hvilken grund indsætter han også en sådan mellem **tok̄** og **silf**. Den danske udgave (1976) har enkeltpunkt i begge positioner.

Man kan antage at Moltke har ment Lis Jacobsens opløsning af **l** til **il** overskrider det tilladelige for opløsning af binderuner, men dette punkt er i øvrigt ikke på min dagsorden. Derimod viderefører han med en ironisk formulering hendes opfattelse af genren som en form for maliciøs graffiti: »Indskriften er åbenbart ristet af en af Tokes gode venner« (1976, 349), »Clearly, this is the work of some good friend of Toke« (1985, 430), og tilføjer en inkvitlinje til inskriptionen: »The “friendly” inscription at *Sønder Asmindrup* is not a new discovery«.

D. Runer.ku.dk

I runedatabasen Runer.ku.dk optræder indskriftens linje 1 som Sj 53 (min opsætning, svarende til de forrige). Bortset fra en normalisering af skilletegn svarer transskription og oversættelse til Moltke (1985).

- 1 toki : to=k : silf : at lani : af : ræhnldu | :**
fulgt af transskriptionen Toki tok silf at lani af Rægnldu.
Oversættelse: Toke tog sølv til låns af Rægnild
(og til engelsk): Tóki took silver in loan from Ragnhildr

Skilletegn normaliseres som »:« (kolon). Som eneste særlige tegn nævnes binderunen: »En enkelt binderune i andet ord o=k« Under rubrikken Skilletegn opfattes korset i linje 2 som netop et skilletegn. Rubrikken indeholder: »Enkelt punkt, Et kors«. Det kan ikke afgøres hvad der henvises til med formuleringen »Sammen med indskriften er ridset en hest, blade, geometriske figur o.a.«

E. Imer og Christensens tekst, gengivet i Skalk 2023 (3) og på Carlsbergfondets hjemmeside¹ (Lisbeth Imers tegning).

- 1 toki · to=ki · silf : atlani · af · rægnldu**

2.a † (i)de [latinsk datering]

Den latinske datering lyder således (Imer og Christensen 2023):

- 2.b [kors fulgt af tre runer] VI NONas Maii a = s MOCCO(X)**

Den latinske teksts ordenstal er i ablativ, dvs. et 'O' er formodentlig gået tabt i det afsluttende XO 'decimo'.²

2.b'	VI	NONas Maii	anno sancto	MOCCO(X)[O]
	sexto	Nonas Maii	anno sancto	millesimo due-
				cesimo decim(o)
	sjette-abl	Non-akk Mai-gen	år-abl hellig-abl	tusinde-abl to hun-
				drede-abl tiende-abl
	<i>på sjattedagen før Nonae Maji i det hellige år tusind to hundrede ti</i>			
	<i>(dvs. 2. maj 1210)</i>			

1 www.carlsbergfondet.dk/da/Nyheder/Nyt-fra-fondet/Nyheder/Kirkevaeg-afsloerer-udbredt-skriftkultur-i-middelalderen

2 Forfatterne mener sidste tal er X, og det er givetvis rigtigt. De gengiver kun ^V, dvs. øverste halvdel af X. Jeg mener også en nedre del er svagt synlig.

Forfatterens fokus er på udlægningen af den latinske datering, som jeg finder overbevisende. Dateringens mening er at fastsætte hvornår Toke påtog sig gældsforpligtelsen. Tolkningen er forudsætningen for hvad jeg selv håber og mener at kunne bidrage med, nemlig en tolkning af den fulde gammeldanske indskrift så den giver mening i forhold til datering og indskriftens formodede pragmatisk funktion som genre.

1.1. To vigtige detaljer vedrørende identifikationen af de enkelte runer

Linje 1, rune 7.

Runen er en lodret stav i 2/3 højde af båndet, regnet for fejl af Lis Jacobsen og formentlig for skilletegn af andre tolkere, men den svarer i højde helt til rune 18, **a** i **af**. Rune 7 er klart et **i**, og en grund til den reducerede højde kan være en ønsket afstand til den forudgående binderune **o=k**. Tekstens to første ord translittereres da **toki to=ki**. Jeg viser nedenfor hvordan denne translitteration bliver basis for en meningsfuld tolkning af den samlede gammeldanske tekst, set i relation til den følgende latinske datering.

Linje 2, tegn 2, rune 1.

Af Imer og Christensen læst som **i** og sekvensen 2-4 som **(i)de**, med en angivelse af usikkerhed omkring **(i)**. De antager at der foreligger en forkortelse eller formular.

På det bragte fotografi i Skalk, på et foto fra Nationalmuseet ved Erik Moltke (1933) af en gipsafstøbning (jf. DR Atlas 585, s. 229), og på det her gengivne nyere foto ses der hvad der kunne være den skrå bistav i **a**. Jeg har undersøgt forholdet på stedet, og det er svært at afgøre uden videre om der er tale om en afskalning eller en regulær bistav. Mod læsningen som **a** taler at der ikke ser ud til at være kulspor i den formodede stav.

Der er en tredje mulighed, nemlig at læse **e**. Runen kan være stungen på en position lidt under tværbjælken i korset. Læsningen er en mulighed, både efter Moltkes foto af gipsafstøbningen og efter nærværende foto. På Imers optegning er det umuligt at se om runen er stungen.

Jeg drager den konsekvens af usikkerheden at fastholde den traditionelle læsning som **(i)**, uden at jeg dermed har udelukket **(a/e)**. Nedenfor overvejer jeg to tolkninger, en latinsk og en dansk. Usikkerheden spiller kun en rolle for tolkningen som latinsk tekst, der forudsætter udlæsningen **i**, ikke for tolkningen som dansk tekst.

1.2. Tekst ifølge forfatteren

F. **toki · to=ki · silf : atlani · af ræhnldu**

1	toki ·	to=ki ·	silf :	atlani ·	af	ræhnldu
	1 2 3 4	5 6 7	8 9 10 11	12 13 14 15 16 17	18 19	20 21 22 23 24 25 26

‘Toki skulle el. måtte tage sølv som lån af Rægnild’

2a † (i)de [+ latinsk datering]

1 2 3 4

læs: † id e(st)

'Kors(messedagen), det vil sige' [+ datering]

2b † (i/a/e)de [+ latinsk datering]

12 3 4

læs: korside (el. korsade el. korsede)

‘(Han) satte kors’ [+ datering]

I de følgende afsnit 2 og 3 forklarer og drøfter jeg disse translitterationer og tolkninger. I tolkningen af den danske tekst spiller en morfologisk analyse af verbalformerne en nøglerolle for den videre forståelse af tekst og genre.

2. Formen **toki** (2)

Formen **toki** (2) må være præteritum konjunktiv. Som man ser, har traditionen ikke så meget som overvejet dette, mærkværdigt nok, men uden videre antaget ristefejl som forklaring. Man kan have haft et for snævert billede af konjunktivens betydningspotentiale, begrænset af de gængse deontiske og epistemiske anvendelser i lovteksterne og af den udtryksbundne junggrammatiske tilgang i GG. I det følgende vil jeg hente belæg fra andre genrer end lovtekster, herunder religiøse tekster (Sjælens Trøst (SjT) og Søndagsevangelier). Med disse data som grundlag og med en indholdsbaseeret grammatik som forudsætning er det tydeligt at betydningsrammen for konjunktiv er væsentlig bredere, jf. Jakobsen og Heltoft (2012: 77-107); Heltoft, uma. Nielsen (2019: 208-209). Flere af de følgende eksempler er taget fra disse to referencer.

Konjunktiv kan bruges til at angive at man (ikke beskriver verden, men) forholder sig til en model af verden der ikke er realiseret, eller som man ikke ved om er realiseret. Denne formulering gælder konjunktiv om forbehold i konstative udsagn (i kontrafaktiv anvendelse og om grad af sandsynlighed), men den gælder også den anvendelse der er relevant her, nemlig konjunktiv som betegnelse for sprog handlinger, især ønsker og regulative sprog handlinger (Habermas 1971, Searle 1979). Det er konstituerende for regulativer at modellen af verden ikke er realiseret. Afsenderen søger den netop realiseret gennem sprog handlingen.

I præsens kan konjunktiv således pege på ytringens illokutionære ramme, dvs. angive hvilken type sprog handling funktion (illokutionær værdi) man skal søge efter. Eksempel (1) udtrykker den talendes vilje eller ønske om at få virkeligheden til at passe til den sproglige model af verden, fx et ønske om hvad Gud skal gøre eller ikke gøre (optativisk brug):

- (1) O min hærre vil thw the godho mæth the ondo fordærfva. aldrigh
vare thæt thin gerning
oh min herre vil du de gode ting med de onde ting fordærve. Aldrig
skal-være (præs.konj) det din gerning
*O min herre, vil du ødelægge det gode sammen med det onde? Må
det aldrig blive din gerning!*
(SjT 37, 16-17)

(1) svarer til det traditionen kalder optativisk brug af konjunktiv og er velkendt; men konjunktiv i præsens kan også bruges i regulative sprog-

handlinger hvor man forsøger at styre eller regulere andres handlinger. Det kan være i formuleringer af forslag:

- (2) En vore sighe at honum drømde som han vore dødhir
en af os skal-sige (præs.konj) at han drømte som han skulle-være
(konj) død
en af os skal sige at han drømte at han var død
(SjT 95, 6-7)

Her er konjunktiven med illokutionær rammefunktion, dvs. at formen gør det muligt at aktualisere en regulativ sproghandling. Denne kan i kontekstens sammenhæng forstås som et forslag om hvordan anekdotens tre personer skal redde deres skind.

I Søndagsevangelier finder man konjunktiv som betegnelse for en gældende normativ tegnrelation, eller for den intention der ligger bag normen:

- (3) Ok thy tekne thæt kærlighet
og derfor skal-betegne (præs.konj) det kærlighed
Og derfor skal det betegne omsorg
(Søndagsevangelier 98, 9)

I skåningeverset i AM 37, 4° bruges præsens konjunktiv af *hava* 'have' som illokutionær angivelse i betydningen 'indrømme, godskrive':

- (4) Haui that skanunga³ ærliki mææn, toco vithar oræt aldrih æn
skal-have (præs.konj) det skåningernes ære-værdige mænd, (de)
tog (præt.ind) mod uret aldrig endnu
det skal de prisværdige skåninger have (dvs. 'det må vi indrømme dem' el. 'det må man lade dem'), *(de) har endnu aldrig accepteret uret*
(Dansk Litteraturhistorie 1, 386, foto)

3 Fejl i Danske Sprogtekster I: *scanunga*.

Tilsvarende tæller *have* (præs.konj) i (5) som en indrømmelse:

- (5) Thænna drøfilse som os nw ofvirgaar hænne hafve⁴ vi vel forthiænt denne ulykke som os nu overgår den må-have (præs.konj) vi fuldt fortjent
den ulykke som nu overgår os, den (må vi vedgå) har vi helt fortjent
 (SjT 48, 18-19)

Den nærmeste model for en tolkning af Sønder Asmindrup har jeg fundet i det kendte sted i Skånske Kirkelovs epilog, hvor kleresiets og muligvis også kongemagtens forventninger til bøndernes modydelse som tak for kirkelovens mildnede retspraksis kommer til udtryk. Tekstens sproglige udformning er nærmest et kontraktforslag – formentlig uden at det forhindrer en endelig afgørelse af sagen med magt.

- (6) Thæmma rætti j gien. tha haui bøndør iat biscopi thrithiungs tindæ af allum sath sinum
 denne ret til gengæld for, da [bør el. skal]-have (præs.konj) bønderne accepteret tredjedelstiende til bispen af al deres sæd
til gengæld for dette retsdokument, da bør bønderne gå med til tredjedelstiende til bispen af al deres sæd
 (SkKl, GL 18, 4-6)

Teksten i Sønder Asmindrup Kirke kan forstås som en gengivelse af en sproghandling hvor Toke påtager sig låners pligt og ansvar som noget han ønsker eller som foreslås eller besluttes, eller som han så sig nødsaget til. Runelinje 1's konjunktiv er naturligvis ikke illokutionært brugt, da **toki** jo er i præteritum, men der kan konstrueres fornuftige modeller for den logisk forudsatte illokutionære version, nemlig (7) og (8). Eksempel (7) er konstrueret volitivt, optativisk, jf. (1):

- (7) Toki taka silf at lani af Rægnldu
(Jeg) Toke ønsker at tage sølv som lån af Rægnild

4 Eksempler af denne type med finit før pronominalt subjekt *vi* regnes i GG for dokumentation af svækkelse eller omdannelse af endelsen *-om* i indikativ 1p.pl. Det er der med en ændret opfattelse af konjunktivens betydningspotentiale ingen grund til.

I Sjt er alle personer i konjunktiv sg. faldet sammen i en form på *-i*, jf. GG VIII, § XX, og den oprindelige lsg.konj. på *-a* er ikke belagt. Det er strengt taget ikke vigtigt for argumentationen om konjunktivsammenfaldet også i lsg. går bagom 1200-tallets begyndelse eller ej, for en rekonstruktionen som performativ læsning er under alle omstændigheder mulig, med formen *taka* eller *taki*. En ikke-performativ rekonstruktion kan lyde som i (8) hvor en anden taler end Toki gengiver dennes beslutning eller plan, jf. eksempel (2).

- (8) Toki taki silf at lani af Rægnldu
Toke skal tage sølv som lån af Rægnild

I indskriften forskydes tempus til præteritum, og funktionen forskydes dermed til referat af en sproghandling eller dens forudsætning. Runelinje 1 gengives og tolkes da som (9):

- (9) Toki toki silf at lani af Ræhnldu
Toke ville-tage (præt.konj) sølv som lån af Rægnild
Toke agtede at tage sølv som lån af Rægnild
eller måske mest sandsynligt:
Toke måtte/skulle-tage (præt.konj) sølv som lån af Rægnild
Toke måtte el. skulle tage sølv som lån af Rægnild

3. Sekvensen (i)de

Imer og Christensen antager at korset † skal ses for sig, som en påkaldelse i sig selv af et himmelsk vidne, men har ikke noget forslag til de tre følgende runer. Jeg overvejer mulighederne for både en latinsk og en dansksproget tolkning.

3.1. En latinsk tolkning af (i)de

En helt nærliggende latinsk tolkning af (i)de er som *id e(st)*, altså 'det vil sige'. Abbreviaturen *e* for *est* er velkendt fra 11. århundrede frem, se Cappelli (1954), Brøndum-Nielsen (1943). I så fald skal dateringen forstås som en udlægning af det korstegnet skal stå for.

Her er der faktisk en besnærende mulighed, nemlig at korstegnet er en datoangivelse og indgår i kirkens kalendersymbolinventar for kirkeårets

Læseren vil have set et problem her der ikke har med formalia at gøre, men med realia. Dateringen *sexto Nonas Maii* er til den 2.5. 1210, ikke til 3.5. 1210.

3.2. En tolkning af linje 2 som dansk

5 Eller *inventione crucis* 'på korsindstiftelsesdagen'.

realiseret som **i** eller **e**, eller hvis udlæsningen **a** kan fastholdes, med **-a-** i præteritumsuffikset. Dentialsuffikset skrives med **d**, og det er der runologisk næppe noget at indvende mod. Der er eksempler fra 1100-tallet på **-d-** anvendt for **/-ð-/**, jf. DR Sagregister sp. 950 (runen **d**) og sp. 977 (runen **þ**).

3.2.1. Tegnet †

Præteritummorfemer kræver en verbalstamme. Den kan findes hvis man antager at tegnet † skal forstås som en repræsentation af denne verbalstamme, efter al sandsynlighed slet og ret som en verbalstamme *kors-*, dannet af substantivet *kors*. Infinitiven kan således være *korse*, *korsa*. Et alternativ kunne være en stamme med oldsaksisk ophav, nemlig *kryts-* og et verbum *krytse*. Man finder dog ikke noget verbum *korse* i GldO's seddelsamling, og heller ikke noget *krytse* i en relevant betydning, for den middelalderlige betydning af *krytse* er 'korsfæste'. Jeg vil argumentere for at verbet er *korse/korsa*, og det ud fra vestnordiske belæg. Det vestnordiske verbum *krossa* er ganske vist meget sparsomt belagt i juridisk betydning, men der er udtryk som *sætte kors* o.a. i betydningen 'give noget juridisk bindende karakter'. Meningen må være 'sætte kors ved noget som juridisk forpligtelse', 'sætte korsets tegn'. Derimod synes en nyere betydning 'slå kors for sig som beskyttelse mod det onde' ikke at kunne dokumenteres i tidlige kilder. Om funktionen som velsignelse og besværgelse benyttes *sighne*, *sighne sik*.

GldO registrerer således ikke noget ord **kryts* med betydningen 'kors', men derimod *kors* 'kors', og en verbalstamme *kryts-* i *krytsa*, *krytse*. Begge er lånestammer der ad forskellige veje udgår fra det latinske *crux* 'kors', opr. 'marterpæl, galge'.

3.2.2. Palæografisk argumentation

Man finder næppe paralleltilfælde til en sådan kombination af ideogram og bøjningsendelse inden for runeoverleveringen i snævrere forstand, og et bedre sted at søge er inden for håndskriftpalæografiens righoldige forkortelsesmuligheder, som belyst fx gennem Haugen, (2013) og Brøndum-Nielsen, (1943). Ideogrammer er her et særtilfælde af forkortelser, og det man må se efter, er forkortelser bestående af ét udtrykselement med et indhold der svarer til en ordstamme. Enkle forkortelser, der ganske vist ikke kan forekomme med bøjningsendelser, er & for 'ok' og l for 'eða' ('eller'), kendte oprindelige ligaturer overtaget fra den latinske tradition for *et* og *vel*. Tilsvarende optræder runetegn som forkortelser for hele stam-

mer, evt. med eksplicitte bøjningselementer, i kraft af deres traditionelle runenavne: **F** = fē ‘fæ, småkvæg, penge’, **Y** = maðr ‘menneske, mand’; det græske bogstav Θ (græsk θάνατος ‘død’) for *varð dauðr*, *andaðisk* ‘døde, udåndede’, latin *obiit*.

Inden for vestnordisk palæografi kan udtrykket ‘†’ stå for *kross*. Et af de ældste norske eksempler er fra AM 619, 4°: *ok hafðe bræut með ser .†. drottens várs* (AM 619, 4°, 135, 4) (D. Seip i Brøndum-Nielsen 1943). Et gammelt islandsk er fra AM 673a, 4° C: *siglu tre iarteiner † drottens vars* ‘masten betyder Vorherres kors’. Hertil *†festa* = *krossfesta* (Odd-Einar Haugen 2013, 236). Uden at der i øvrigt er tale om nogen morfografematisk systematik, kan dette forkortelsesprincip for stammer udmærket føre til at der ad hoc opdeles mellem et stammelement og et andet morfem. Et par eksempler:

†festa	=	kross-festa
ða	=	kon-a, con-a; ðo = kon-o, con-o
bu F	=	bú-fé

Oldkirkelige forkortelser som χp for Krist kan udbygges med norske morfemer (Seip 1943: 32) som i:

χpr	=	christ-r, krist-r
$\chi p \bar{in}$	=	christ-inn, krist-inn

Hvis vi nu læser **†ide** = *kors-ide*, svarer det i princippet til *ða* = *kon-a*, *con-a*. Forkortede stammer kan udvides med morfemer af forskellig art, og det spiller ingen rolle om der er tale om ideografisk repræsenterede stammer eller konventionelle forkortelser for stammer, herunder runers navne.

3.2.3. Stammen *kors*-

Kors er en metatetisk form af oldengelsk *cross*, lånt ind i vestnordisk som *kross* uden metatese. I østnordisk bruges den metatetiske form. Nielsen (1966) skriver om *kors* at det er lånt

vistnok gennem en oldeng. form **cors* med metatese af oldeng. *cross*, hvorfra on. *kross*, jf. også oldirsk *cross*, nordfris. *kōrs*, alle fra lat. *crux* ‘marterpæl’, mens sa. ords akk. *crūcem* gav oldsax. *cruci*, oldhty. *kruzi* (Nielsen 1966)

Hellquist (1929, 933) siger:

Ytterst svært är att bestämma vandringsvägarna för *kors* = fsv., da., som uppvisar metates i förhållande til isl. *kross*, vilket utgår från ags. *cross* eller fir. *cross* eller möjligen från ffra. *crois* av lat. *crux*; (...). Från lat. ackusativen *crucem* kommer däremot fsax. *crūci*, fhty. *krūzi*.

Da *kors* er det belagte og brugte ord om både galgetræ og dødens overvindelse, må man umiddelbart antage at formen skal være *korsede/korsade*, men et verbum *korse/korsa* er som sagt ikke belagt i GldO. *Krossa* findes derimod i nyere islandsk i betydningen 'slå korsets tegn, korse sig', jf. Blöndal med eksempler som:

krossa (a) vt. og vi. **1. a.** göre Korsets Tegn, slaa Kors: *k. sig*, korse sig, slaa Kors for sig; overf.: *hún mundi víst k. sig, ef jeg segði henni það*; *k. yfir e-ð*, slaa Kors over n-t: *k. yfir leidi*; *k. yfir skip*, slaa Kors over en Baad (som gaar ud paa Fiskefangst).

I ONP og i Fritzners ordbog er der et enkelt interessant eksempel der viser en juridisk brug af verbet, nemlig at frakende nogen brugsretten til jord ved at sætte kors.

Nv vill hann eigi reiða. þa scal krossa loð til leigu. oc firibioða hanom at neyta undan krosse. efter fimt Gul 37, 22
(Nu vil han (skyldneren) ikke betale. Da skal man efter en fem dages frist korsmærke avlen fra den lejede jord og forbyde ham at drage nytte af den uanset korset (dvs. hvis han fjerner den uanset korset))

Ellers finder man formuleringer der nævner et kors som symbolet for gyl-dighed og forpligtelse. Proceduren kaldes *løg festa* 'lovfæstelse'. I et frag-ment i det Norske Rigsarkiv finder man lignende procedurer, så vidt det ses også om jordforhold.

nefmni ek viðr þæt .ii. uatta. ok sætr ek kross a
ONP. Juridica : Lögfróði: JurForm15, Ms.: NRA 15 (c1350-1370).
Storm 1885 [NGL 4]

(og) jeg navngiver to vidner dertil og (herefter) sætter jeg kors ved
(det)

I Grágás finder man lignende anvisninger på inddragelse af kors, især ved aftaler uden for tinge.

Til allra eiða þeirra er menn vína eigi a þingi oc scal sa fá bók til eða cross er queðr þeirra mala er eiða scal vm vína Grágás II, 115, 2-4 (Til alle de edsforpligtelser som folk ikke indgår på tinge, (da) skal den som rejser sådanne sager hvor man skal aflægge ed, skaffe en bibel eller et kors dertil.)

Der er mig bekendt ingen eksempler på retlige aftaler med inddragelse af kors eller med korssætning i danske landsskabslove. Det fremgår af KLMN, artiklen *kors*, at korsmarkering har været almindeligt i Norge og Island til markering af markskel, og sådanne forhold kan også findes omtalt i danske diplomer:

Ther poa swarede for^{de} her Tonno och sagde at han wilde wdlegge Lunde domkirche all den grund, ager och æng, som ligger østher op til then gard, som nw bygder (ms. bugder) er och her Tonno i wære haf-fuer, som er fraa then norre brøden vdi en bøgh som tha hiøgs et kors vdi, och soa til en eegh, som och hiøgs tha et kors vdi, och soa neder vdi en hule GldO. 1/9 1492 (Åkarp, Gärds hd. DiplLund. V. 181, 16) (Derpå svarede fornævnte hr. Tonno og sagde at han ville overdrage til Lunds Domkirke al den jord, ager og eng, som ligger mod øst op til den gård som nu er bygget og som hr. Tonno har i værge, som går fra det nordre hugstområde til en bøg hvor der da blev hugget et kors i, og derefter til en eg som der også blev hugget et kors i, og derefter ned i en hulvej)

Söderwall (1885) har faktisk et opslag *korsa*, men ingen citater der kunne støtte en juridisk anvendelse.

korsa (-adher), v. [Isl. krossa]

1) korsa, märka med korsets tecken. sik siälf korssa mz handenne Lg 3: 267.

2) förse med kors? lät bredha hans kamara mz korsadhum täppte-tom KL 53

Betydning 1) ‘märka med korsets tecken’ lader sig forstå som velsignelse eller besværgelse, netop på grund af den reflektive konstruktion i eksemplet. Også i svensk er det *signa* der er det normale ord for disse betydninger, og Söderwall citerer et rigt udvalg af eksempler med dette ord. Betydning 2) refererer til gulvtæpper med indvævede kors der indgår i en prøve eller fælde for den hellige Frans. Det er ikke en juridisk term.

3.2.4. Stammen *kryts-*

Stammen *kryts-* er fra oldsaksisk *kruci* (krutsi, idet *c* = *ts*) ‘kors, galge’. Sidstnævnte findes i tostavellesform i *crycivku* ‘kors(fæstelses)ugen’ (Skånske Kirkelov) og i *crucifiks*. Omlyden i *kryts-* peger på et tidligt lån og ikke som GG synes at mene et middelnedertysk:

Middelnedertyske Laaneord kan, da Udviklingen *ts* > *s* i Nedertysk forekommer dialektalt (eller i Konsonantgruppe), tænkes at være laante med saavel *ts* som *s*; saaledes *kryza* korsfæste Mariakl., *crytssess* HKv: 17² : *cryssset* HKv 17²⁰ o.fl. (mnt. *kruzen*) GG II, 229.

Et middelnedertysk *kruzen* burde som lån have formen *krutse*, jf. eksempel (1) nedenfor, men verbalformerne *krytsa*, *krytse* er former af et *ōn*-verbum, jf. Mariaklagens form *krycaþo* (for *krytsaþo*) og må forudsætte muligheden for et allerede omlydt substantiv **kryts*. Intet tyder på en ældre middeldansk verbalform **krutsa*, **krutse*, som *on*-stamme til **kruts*, og *kryts-* må være lånt ind så tidligt at der stadig har været aktiv omlyd, dvs. en normbevidsthed om at former som *krutsi-* skal svare til en apokoperet og omlydt form. Det forhindrer ikke at sammensætninger har en mere lærd, udenlandsk form som i *crucifiks*, og i *crycivku* finder man formentlig netop et kryds mellem formerne *kryts* og */krutsi/*.

Verbet *krytse* findes i Gammeldansk Ordbogs seddelsamling (jf. GldO's manual og ordliste ved Kaj Bom), men ikke med fuld sikkerhed i den her relevante betydning. Derimod er det et transitivt verbum og betyder – gentagne gange belagt – ‘korsfæste’, flere gange i Mariaklagen *þær þe hanum kryzaþo* [el. *krycaþo*] *fore mina øhhan* Mariakl. 20, 2-3; *Mæþan i kryzæn* [el. *krycæn*] *min enigh sun, kryzær* [el. *krycær*] *ok mik hans usla mōþær* (Mariakl. 22, 15-16) og et antal gange i K4, udgaven Hellige Kvinder, og i bønnebøgerne. Her blot et enkelt: *Lat hannum crytzæ!* ... *The optæ æn tha meræ: cryss hannum!* (HellKv 16, 30).

Der er dog et eksempel fra GldO (ud af 15 i alt) der kan have en anden betydning, nemlig fra eskatokollen til Sjællandske Kirkelov i yngre redaktion. Tekststedet lyder således i DgL:

- (10) sithen sanctæ knút .i. Ringstath war laugh i skrin. oc knút konung
waldemar sun war crunæth
oc til konung wight.
efter at Sankt Knud i Ringsted var lagt i skrin og Knud kong Val-
demar søn var kronet
og til konge viet
*Efter at Sankt Knud var skrinlagt i Ringsted og kong Valdemars
søn Knud var kronet
og viet til konge*
(SjKI. YRed. AM 455,12. DgL VIII, 480, 1-2)

To håndskrifter⁶ fra 15. århundredes anden halvdel tilføjer ifølge apparatet (480, 20, jf. seddel i GldO) formen *crutzeth* efter *war* så teksten kan antages at have ordlyden (ikke ortografien):

- (10') knút konung waldemar sun war crutzeth crunæth oc til konung
wight.

Man kan selvfølgelig mene dette er en fejl skriverne ikke har rettet, men det kan også give mening, dog naturligvis ikke 'korsfæste', og netop derfor er eksemplet interessant. Hvis man antager det ikke er en fejl, må det betyde 'slå korsets tegn for', 'velsigne eller indvie ved at slå kors'. Teksten vil da betyde: '<efter at> ... Knud, kong Valdemars søn, blev slået kors for, kronet og viet til konge'. Formentlig foreligger ordet her i nedertysk, ikke-omlydt form, og den slutning der ligger lige for, er at betydningen 'slå kors for nogen/sig' først er belagt i form af det nedertyske lån.

I øvrigt skal man til ældre nydansk for at finde en relevant betydning. Under opslagsordet *krydse* anfører Kalkar ud over betydningen 'korsfæste' også betydningen 'slå kors over, korstegne', men i underbetydningen 'signe', 'sikre mod ondt': »hun ey skulde slippe vort iver og ey gaa bort med strippe, at hun jo krydtzet koe oc spand, thi kierlinger

6 C 6 = Stockholm C 65 (2. halvdel af 15. årh.) og C 8 = Stockholm C 781/2 (1469).

de ellers kand smør-lycken fra os trylde. Kingo, Sæbygd.« også om anbringelse af et varigt korsmærke; »da skal enhver brygger sine tønder paa begge bunde over alt med sit boemerke krydse eller brænde. Bryggerlags Art. ^{26/3} 1687. art. 38.« En betydning ‘forpligte sig juridisk’ er ikke fundet.

3.2.5. Opsamling: *kors/kryts*

Ordformen *kors* skal være udgangspunktet. Dette ord er det gængse ord for kors, både som galgetræ og opstandelses- og frelsesymbol, og kun dette ord har belagt en middelalderlig betydning som juridisk garanti. Det tilsvarende verbum er *korse*, i usvækket vokalform *korsa*. *Krytse* kan ikke belægges i nogen relevant betydning før 15. årh. og da i betydningen ‘indvie med kors’, ‘signe med kors’, og det endog i middelnedertysk form *crutzen*. Ejendommeligt er det at ordene *korse* og *krytse*, eller i det mindste det ene af dem, ikke er belagt i betydningen ‘sætte kors, markere med kors’ i GldO’s seddelsamling, men det kan jo være en tilfældighed. Söderwall angiver 2 eksempler på *korsa*, den ene betydning er ‘korse sig, markere med kors’, men ingen overbevisende juridisk betydning.

3.2.6. Resume: dansk tolkning af linje 2

Linje 2 fremtræder nu som (11), idet vi ser bort fra variationen mellem graferne *i* og *e*, og ansætter *e* som grafem. Læsningen som kors[ade] udelukker fortsat den latinske tolkning *id e(st)*:

- (11) [kors]ede el. [kors]ade [+ datering på latin]
(*Han*) gjorde korsets tegn
eller
(*Han*) satte kors
[+ datering på latin]

Det er ikke nogen indvending at sætningen ikke har subjekt. Dette er helt almindeligt i ældre nordisk, og eksemplerne er legio, også hvor subjektsreferenten er kendt. Et eksempel er allerede anført ovenfor, nemlig skåningeverset, eks. (4). Jeg tilføjer (12)-(14), med de subjekter det moderne sprog kræver, i parentes i oversættelsen:⁷

⁷ Også anført på hjemmesiden dansksproghistorie.dk som ekstra materiale til Heltoft, uma. Nielsen (2019).

- (12) siate ær brimsæ sten. star mællin blekøng ok møre
 Sjette er brømse sten. står (præs.ind.3sg) mellem Blekinge og Møre
'Den sjette er Brømse stenen. (Den) står mellem Blekinge og Møre'
 (AM 28, 8°, 97v)
- (13) Warthær thæn schær, ær iarn bar, tha scal han præsti sin ræt vppi
 halda;
 warthær uscær, tha scal hin, ær sac sökær, hans ræt uppe halde
 bliver urenset, så skal den der forfølger sagen, svare ham hans ret
 Bliver den rensset som bar jern, så skal *han* svare præsten det han
 har ret til
'bliver den rensset som bar jern, så er det ham der skal svare præ-
sten det han har ret til; bliver (han) ikke rensset, så er det sagsøge-
ren der svarer ham hans ret'
 (SkL, B 69, DgL, bd. 1.1, s. 125)
- (14) Æn vm j løndum ær giort. tho at kunt se.
 men hvis i løndom er gjort, selv om beslægtet er (præs.konj)
'men hvis (det) er gjort i det skjulte, selv om (det) er mellem be-
slægtede ...'
 (SkKI, B 74, CCD, bd. 3, bl. 104r)

Man kan undre sig over at et gældsbevis ikke giver nogen oplysning om størrelsen eller værdien af det lånte. Som jeg forstår KLNMs artikel om lån, kan forklaringen være den simple at ved tvist om beløbets eller anden gælds størrelse sker afgørelsen ved vidneførsel. Først senere da diplomer er udbredte, er der reel mulighed for at skriftfæste det låntes værdi. Pointen i Tokes forpligtelse er at der skal betales tilbage i samme kvalitet – sølvmonter – som lånet er ydet i.

4. Konklusion

I en tolkning af linje 2 som latinsk tekst peger jeg på muligheden for at opfatte **(i)de** som *id* fulgt af forkortet *e(st)*, *id est*, 'det vil sige'. I denne læsning vedrører hele linje 2 dateringen, og Imer og Christensens datering er en udlægning af kalendersymbolet † for *inventio crucis*.

Det forbehold man vel må tage over for forslag 1, har udelukkende med datoen at gøre: der står *sexto*, ikke det efter tolkningen ventede *quinto*. Der

er ingen ortografiske modsigelser mellem forslag 1 og forslag 2, og det kan være en pointe at de begge er mulige. Det kan også være en pointe at **(i)de** er fastholdt i runer for at pege på at teksten fortsat kan læses på dansk.

I min tolkning af linje 2 som dansk har jeg foreslået at opfatte runese-kvensen **(i)de** / **(e)de** / **(a)de** som en præteritumafledning med et præteritumfleksiv *-eth-e* /-eð-e/ el. *-ath-e* /-að-e/. En læsning som **(i)de** vil være en variant af den svækkede vokal med notationen *-e-*. Det forudgående kors **†** opfattes som en ideografisk forkortelse af stammen *kors-*. Der læses *korsethe* /*kors-eð-e*/ eller *korsathe* /*kors-að-e*/ ‘satte kors’, ‘forpligtede sig ved kors’.

Rune 7 i første linje er et tydeligt **i**, og runerne 5-7 læses **to=ki** *tōki* ‘måtte el. skulle-tage’, præteritumkonj. Med inddragelsen af en indholdsbase-ret (funktionel) lingvistisk tilgang bliver det muligt at tilskrive konjunktiven et indholdspotentiale der giver mening i den pragmatiske sammenhæng Imer og Christensen foreslår. Teksten beskriver og dokumenterer således den situation hvor Toke forpligter sig på lånet over for Gud og hvermand.

Mit forslag støtter Imer og Christensens udlæsning og tolkning og deres forståelse af genre og skriftkultur i middelalderen. Det er lærerigt at se tilbage på tidligere tolkningsforsøg hvor forskerne ikke har kunnet se kirkevæggen som en opslagstavle eller vægavis til verdslig brug. De har dermed opfattet indskriften som et eksempel på ‘kradserier’ eller graffiti, med en måske tvivlsom skriverintention bag. Forskerne er blevet ført til at bortse fra tydelige runer og fejlagtigt at antage ‘fejllistning’ – dermed er de så blevet ført i rundkreds.

Litteratur

Kilder

AM 28,8° = *Det Arnemagnæanske Haandskrift No 28,8vo, Codex Runicus*, udgivet i fotolitografisk Aftryk af Kommissionen for det Arnemagnæanske Legat. København 1877.

Carlsbergfondet. Tydning af indskrift på kirkevæg afslører udbredt skriftkultur i middelalderen. Carlsbergfondets hjemmeside. Link: Tydning af indskrift på kirkevæg afslører udbredt skriftkultur i middelalderen | Carlsbergfondet, København.

Dansk Litteraturhistorie 1 = Dansk Litteraturhistorie 1. Fra runer til ridderdigtning, af Søren Kaspersen, Sigurd Kværndrup, Lars Lönnroth og Thorkil Damsgaard Olsen. København 1986.

- Danske Sprogtekster I = *Danske sprogtekster til Universitetsbrug I*, ved Johs. Brøndum-Nielsen. København 1925.
- DgL = *Danmarks gamle Landskabslove I-VIII*, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen mfl. 1933 og sen.
- GldO = Gammeldansk Ordbogs seddelsamling = Gammeldansk seddelsamling Ordsøgning — gdo (gammeldanskseddelsamling.dk)
- GldOL = Gammeldansk Ordliste, med forord af Kaj Bom. 1954. Stencileret.
- HellKv = De hellige Kvinder. En Legende-Samling. *Dansk Klosterlæsning* 1-3, udg. af C. J. Brandt. København 1858-1865.
- Kalkar = Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*. Kalkars Ordbog — ordnet.dk
- Mariakl = *Mariaklagen*, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og Aage Rohmann. København 1929.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog (ku.dk)
- SjT = *Sjælens Trøst* 1-2, udg. af Niels Nielsen. København 1937-52.
- SkKl = Skånske Kirkelov, som trykt i *Gammeldansk læsebog*, udg. af Nelly Uldaler og Gerd Wellejus. København 1968.
- Söderwall = K.F. Söderwall. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Vol I-III. Lund. 1884-1918. Elektronisk via www.språkbanken.gu.se
- Søndagevangelier = *Svenska Medeltidspostillor*, del 8. Udg. af Bertil Ejder. Lund 1983.
- Sønder Asmindrup kalkkristning. Nationalmuseets Samlinger Online. Foto ved Erik Moltke 1933. Link: Sønder Asmindrup kalkkristning - Nationalmuseets Samlinger Online (natmus.dk)

Referencer

- Brøndum-Nielsen, Johannes. Indledning. I Johannes Brøndum-Nielsen (udg.), *Palæografi A. Danmark og Sverige*. Nordisk Kultur XXVIII. København 1943.
- København: Capelli, Adriano. *Dizionario di Abbreviature latine ed italiane*. Milano 1954.
- Carlsbergfondet. Tydning af indskrift på kirkevæg afslører udbredt skriftkultur i middelalderen. Carlsbergfondets hjemmeside. Link: Tydning af indskrift på kirkevæg afslører udbredt skriftkultur i middelalderen | Carlsbergfondet
- GG = Gammeldansk Grammatik = Johs. Brøndum-Nielsen, under medvirken af Karl Martin Nielsen. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling* 1-8. København 1928-73.
- Habermas, Jürgen. Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz. Jürgen Habermas og Niklas Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?* 101-141. Frankfurt am Main 1971.
- Haugen, Odd Einar. *Paleografi*. I Odd Einar Haugen (udg.), 194-248. Bergen 2013.

- Haugen, Odd Einar (udg.). *Handbok i Norrøn Filologi*. Andre udgåve. Bergen 2013.
- Hellquist, Elof. *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung* I. Lund 1929.
- Heltoft, Lars, under medvirken af Marita Akhøj Nielsen. Fra gammeldansk til nutidsdansk. *Dansk Sproghistorie*, Bind 3. *Bøjning og bygning*, Kap. 11.2. udg. af Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl, 129-225. Århus: Aarhus Universitetsforlag/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 2019.
- Haastrup, Ulla. Danske kalkmalerier 1475-1500. I Ulla Haastrup (red.), *Danske Kalkmalerier. Sengotik 1475-1500*, 12-49. Nationalmuseet, København 1991.
- Imer, Lisbeth og Anders Leegaard Christensen. Hvis vægge kunne tale. *Skalk*, 2023(3), 9-13. 2023.
- Jacobsen, Lis og Erik Moltke. *Danmarks Runeindskrifter 1-3. Text. Atlas. Register*. København 1942.
- Jakobsen, Lisbeth Falster og Lars Heltoft. Paradigm formation: Changes of function and structure in German and Danish mood systems, *Acta Linguistica Hafniensia*, 44:1, 77-107. 2012.
- KLMN = Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. Artiklerne *gæld, kalendarium, kors, korsmesse, lån*.
- Moltke, Erik. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København 1976.
- Moltke, Erik. *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. København: Nationalmuseet. (Oversat og udvidet udgave af Moltke 1976]. 1985.
- Nielsen, Niels Åge. *Dansk etymologisk ordbog*. København 1966.
- Searle, John R. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge 1979.
- Seip, Didrik Arup. *Palæografi B. Norge og Island*. I Johannes Brøndum-Nielsen (udg.), *Nordisk Palæografi A og B. Nordisk Kultur XXVIII*. Uppsala og Stockholm 1943.
- Wimmer, Ludvig F. A. *De danske Runemindesmærker*. Haandudgave ved Lis Jacobsen. København og Kristiania 1914.

